

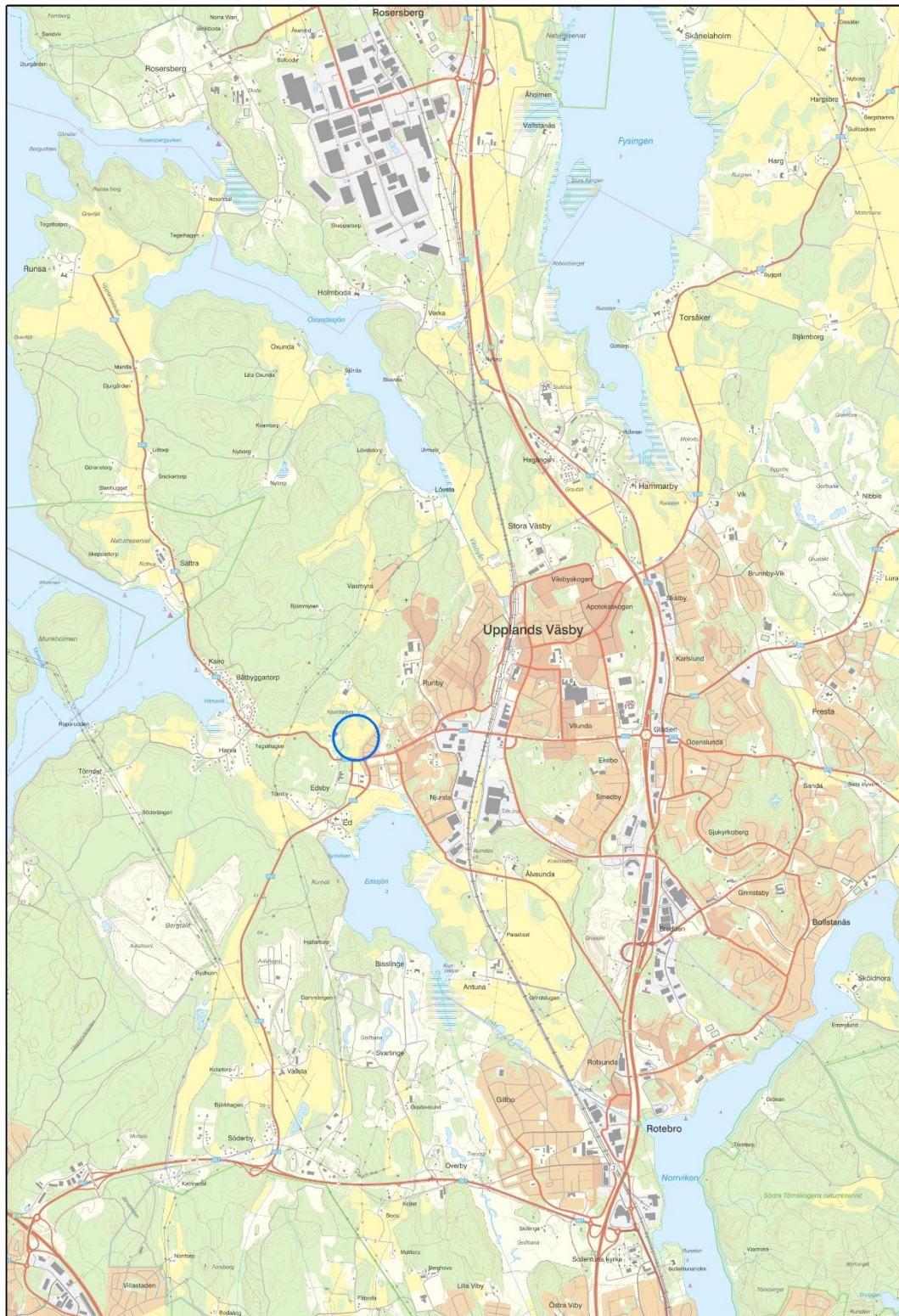
Author
Gatti, Christian
Phone
+46105055679
Mobile
+46722077926
E-mail
christian.gatti@afry.com
Date
25-01-09
Project ID
D0136802

Kulturmiljöutredning: Västra Eds allé, inför skolbygge med tillhörande aktivitetsytor

Innehåll

1	Inledning.....	4
1.1	Avgränsning	4
1.2	Metod	4
2	Förutsättningar kulturmiljö	5
2.1	Eds socken	5
2.2	Fornlämningar	6
2.3	Riksintresse för kulturmiljövården	8
2.4	Kommunalt utpekade kulturmiljöer.....	10
2.5	Kyrkliga kulturminnen.....	10
2.6	Byggnadsminnen.....	10
2.7	Övrig bebyggelse	11
2.7.1	Kulturmiljöer från historisk tid	11
2.7.2	Förutsättningar	12
2.7.3	Byggnaderna	13
2.7.4	Värdering	16
2.7.5	Rekommendationer	16
2.8	Övriga kulturmiljöer.....	18
3	Kulturhistorik värdering.....	18
3.1	Värdering av lämningarna	18
3.2	Skyddsåtgärder.....	19
3.3	Fortsatt arbete.....	20
4	Referenser.....	21
5	Bilagor	22

Figur 1. Utdrag ur digitala Topografiska kartan med utredningsområdet markerat (blå cirkel).
 Skala 1:50 000.

1 Inledning

Upplands Väsby kommun planerar för en ny skola med tillhörande aktivitetsytor i anslutning till bostadsområde. AFRY har därför utfört en skrivbordsbaserad kulturmiljöutredning med följande syften:

- översiktligt beskriva och identifiera områdets kulturhistoriska förutsättningar
- kartlägga och värdera de kulturhistoriska värden som berörs inom utredningsområdet
- framhålla behovet av hänsynsåtgärder mot kulturhistoriska värden

1.1 Avgränsning

Det cirka 8 ha stora utredningsområdet är beläget väster om Upplands-Väsby, norr om väg 880 (Runsavägen) strax innan den övergår till väg 850 (Mälarvägen) vid Edsbyrondellen i Eds socken, Upplands Väsby kommun, Stockholms län (figur 1).

Utredningsområdet utgörs främst av åkermark, väster och norr om utredningsområdet är mestadels skogsmark och mot öster och söder är åkermark och bostadsbebyggelse.

1.2 Metod

Kulturmiljöutredningen har genomförts som en GIS-analys och utredningsområdets historia, samt dess närområde, har sammanställts utifrån litteratur-, arkivstudier och analys av historiskt kartmaterial. Värderingen av kulturmiljöer utgår från Riksantikvarieämbetets handbok som tydliggör hur kulturarv och kulturmiljöer värderas samt ger förutsättningar för tillämpning av lagar och förordningar inom kulturarvsområdet (RAÄ 2015).

Data har insamlats från myndigheter som Länsstyrelsen, Riksantikvarieämbetet, Skogsstyrelsen och Lantmäteriet. Uppdraget har därefter kompletterats med kart- och arkivstudier. Följande källor och register har nyttjats:

- Riksantikvarieämbetets Kulturmiljöregister (KMR)
- Skogsstyrelsens Skog och Historia-register (Skogens Pärlor)
- Bebyggelseregistret
- Lantmäteriets databas med historiska kartor
- Lantmäteriets geodatasamverkan, terrängskuggning och baskarta
- SGU:s jordarts- och berggrundskartor
- Arkeologiska rapporter

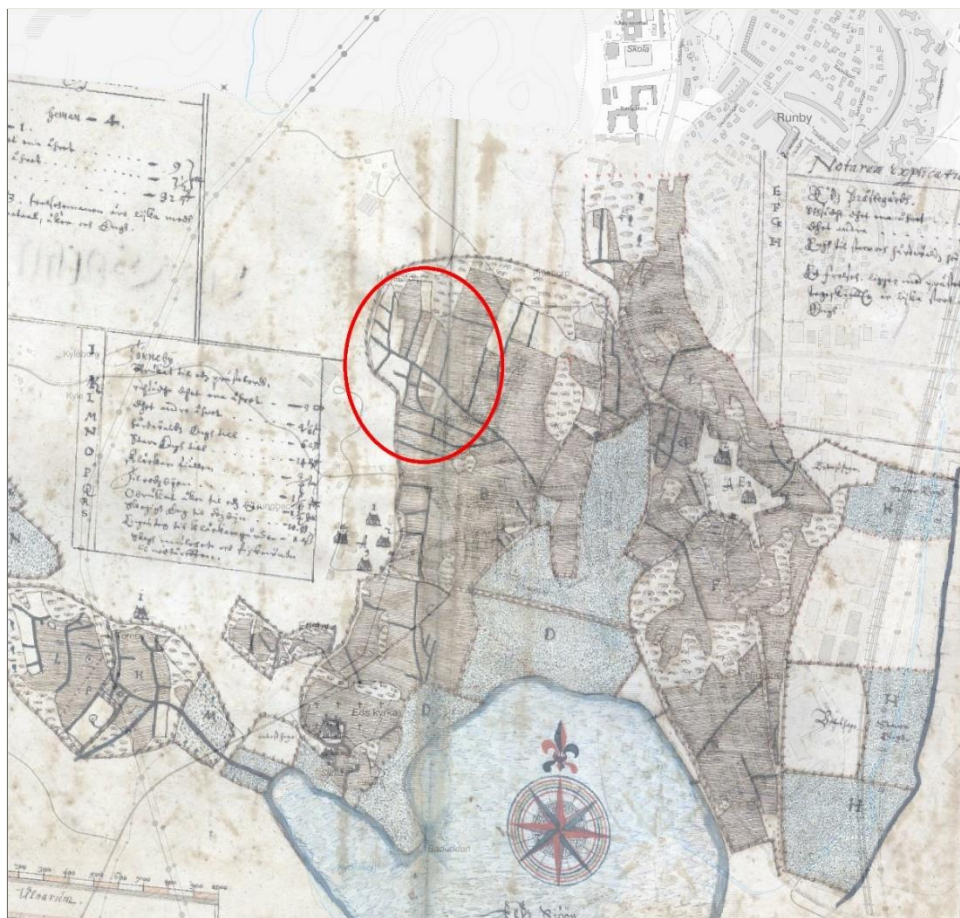
2 Förutsättningar kulturmiljö

Med kulturmiljö avses hela den av människor påverkade miljön. Kulturmiljö kan preciseras och avgränsas till att omfatta en enskild anläggning eller lämning, ett mindre eller större landskapsavsnitt, en bygd eller en region. En kulturmiljö är fysisk och synbar, som exempelvis ett gravfält eller en byggnad. Ortnamn och berättelser är sådant som faller under benämningen immateriellt kulturarv, det vill säga det som finns men som inte är fysiskt.

2.1 Eds socken

Sockennamnets ursprung kan möjligen förklaras i ortnamnet Edsby. På en runsten från 1000-talets senare del eller 1100-talets början (U112), uppger Ragnvald att han låtit resa runor efter sin mor Fastvi, Onäms dotter, som dog i Ed (*Aibi*). Eds socken omnämns i en odaterad skrift från 1297–1305, *in parochia Edhi*, och i en text från 1299 *parochia Ethi* (DMS 1992). Ed ska ha syftat på edet, det vill säga landpassagen mellan Edssjön och den närmast belägna fjärden av Mälaren (SOL 2003).

Det är framför allt lämningar från järnålder, vilket flera ortnamn med ändelserna *-by* och *-sta* vittnar om, som är framträdande i socknen. Från denna period finns gravfält, stensättningar, runristningar samt en fornborg, Runsa fornborg. Enstaka rösen från bronsålder finns på ställen nära till den dåtida strandlinjen. Kring Upplands-Väsby finns en lång kontinuitet från förhistorisk tid till våra dagar. Under järnålder är området fullt koloniserat och karaktäriseras som centralbygd. Flertalet fornlämningar är monumentala och manifesterar makt och rikedom, från äldre järnåldern kan exempelvis nämnas den befästa Runsa fornborg, en gård varifrån kult, handel och den omgivande bygdens produktion styrdes från samt ett 20-tal gravfält med bland annat kungshögen och skeppssättningen. Det finns vägsträckningar med förhistoriskt ursprung som knyter ihop en rik och komplex odlingsbygd med omfattande förhistoriska inhägnadssystem. Yngre järnålder representeras av stormannagårdar och runinskrifter.

Figur 2. Karta från 1636 med utredningsområdets ungefärliga placering.

I närområdet har det under 2010-talet genomförts ett par arkeologiska undersökningar som har utvidgat bilden av järnåldern (Runer & Björk 2008, Söderberg 2011, Celin & Eklund 2017). Utredningsområdet utgörs idag huvudsakligen av åkermark inramat med skogsmark. Området kan följas i det historiska kartmaterialet till första halva av 1600-talet (figur 2).

2.2 Fornlämningar

Fornlämningar är lämningar efter människors verksamhet under forna tider, som har tillkommit genom äldre tiders bruk och som är varaktigt övergivna och ha tillkommit före år 1850. Hanteringen av fornlämningar regleras i Kulturmiljölagens 2 kapitel (1988:950)(KML). Genom kulturmiljölagen har fornlämningar ett automatiskt skydd, vilket innebär att fornlämningar har ett skydd, även om de inte är upptäckta eller registrerade sedan tidigare.

De lämningarna som inte uppfyller kriterierna för att bedömas som fornlämning benämns *övrig kulturhistorisk lämning*. De omfattas inte av det direkta skyddet i 2 kap. i KML, men ingår i det som nämns inledningsvis i lagen: *"Ansvaret för kulturmiljön delas av alla. Såväl enskilda som myndigheter ska visa hänsyn och aktsamhet mot kulturmiljön. Den som planerar eller utför ett arbete ska se till att skador på kulturmiljön undviks eller begränsas"*.

Inom utredningsområdet och i dess närområde finns ett fåtal kulturhistoriska lämningar registrerade i Kulturmiljöregistret (KMR) (i skrivande stund är exploateringsområdets gränser inte helt klara och kan behöva uppdateras).

Figur 3. Registrerade lämningar i Kulturmiljöregistret (KMR). Den streckade linjen motsvarar det ungefärliga exploateringsområdet. Skala 1:10 000.

Lämningarna utgörs av 6 fornlämningar (1 boplats, 2 hägnader, 3 stensättningar) 4 övriga kulturhistoriska lämningar (2 hägnade, 2 röjningsrösen) samt 1 möjlig fornlämning (fossil åker) (figur 3).

Tabell 1: Registrerade lämningar i Kulturmiljöregistret i och i anslutning till utredningsområdet.

Lämningsnummer	Lämningstyp	Status
L2013:5298	Boplats	Fornlämning
L2013:6690	Hägnad	Övrig kulturhistorisk lämning
L2013:6772	Hägnad	Fornlämning
L2013:6775	Röjningsröse	Övrig kulturhistorisk lämning
L2013:6776	Röjningsröse	Övrig kulturhistorisk lämning
L2013:6984	Hägnad	Övrig kulturhistorisk lämning
L2013:6985	Hägnad	Fornlämning
L2017:79	Fossil åker	Möjlig fornlämning
L2017:227	Stensättning	Fornlämning
L2017:892	Stensättning	Fornlämning
L2017:893	Stensättning	Fornlämning

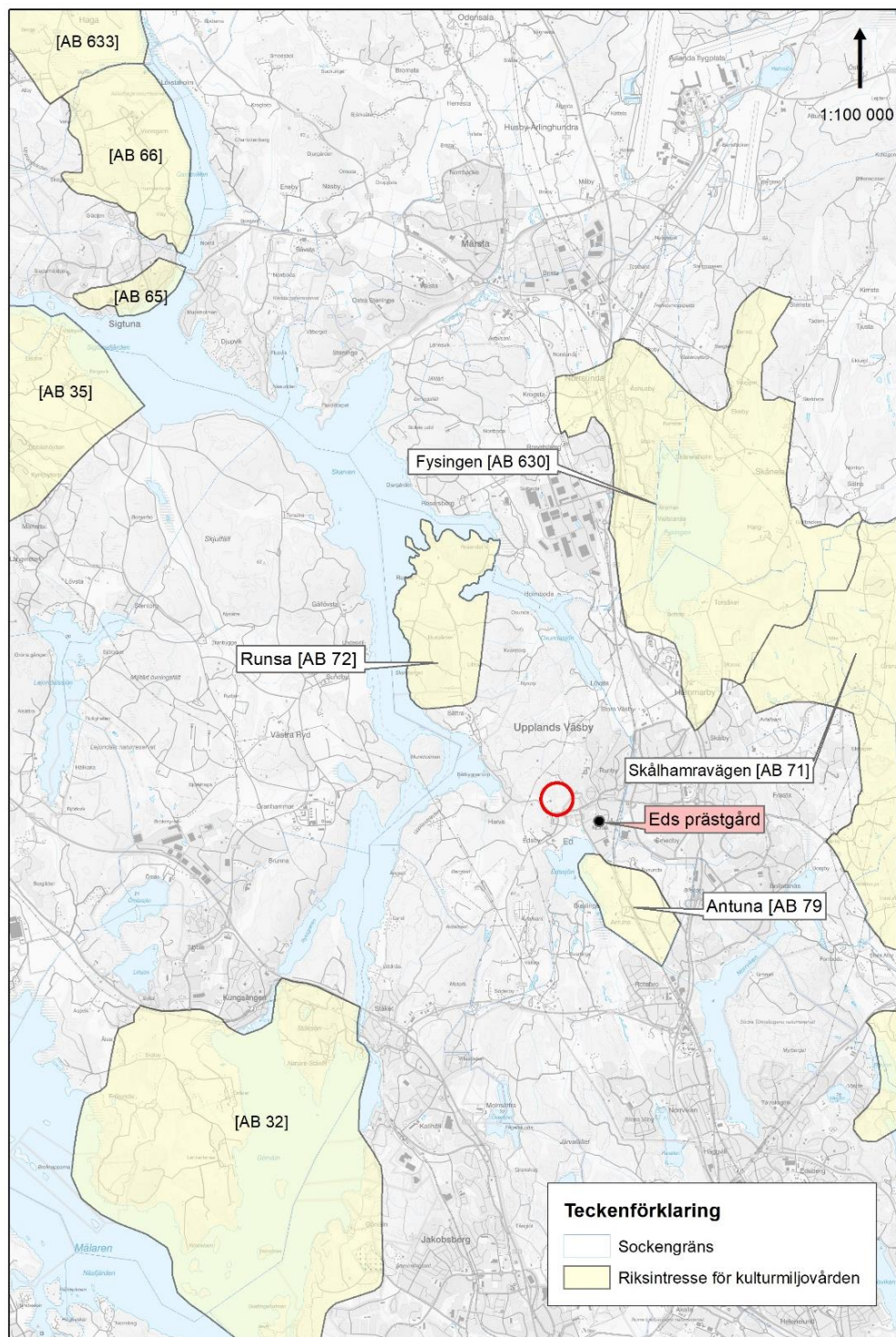
Boplatsen L2013:5298 utgörs av rester efter en bosättning från järnålder. Hägnaderna L2013:6772 och L2013:6985 är stensträngar, vilka består av stenkonstruktioner som användes under järnålder för att hålla isär betes- och åkermark och hindra att betande djur åt upp det som odlades. Stensättningarna L2017:892 och L2017:893 är gravar, också typiska för järnålder. Det tidsmässiga förhållandet mellan dessa lämningar är sannolikt sammanhängande, det vill säga att de som ligger i gravarna var samma personer som odlade marken och som bodde där, men detta går inte att utveckla vidare utan antikvariska insatser.

Generellt kan man säga att lämningarna med status *övrig kulturhistorisk lämning* är av yngre karaktär och typiska för agrar verksamhet från historisk tid. Hägnaderna L2013:6690 och L2013:6984 utgörs av stenmurar. Röjningsrösena L2013:6773, L2013:6775, L2013:6776 är högar av sten som kommer från åker-rytor och den möjliga fornlämningen L2017:79 (fossil åker) utgör spår från olika typer av övergivna odlingsystem som inte har daterats.

2.3 Riksintresse för kulturmiljövården

Riksintressen för kulturmiljövården är områden av nationellt intresse som berättar om kulturhistoriska sammanhang i landskapet. Tidsmässigt löper de från förhistorisk tid till nutid och kan utgöras av skilda miljöer såsom fornlämningsområden, bruksmiljöer, stadskärnor, äldre brukningslandskap, maritima lämningar och efterkrigstidens bebyggelse. Riksintressen regleras i 3 och 4 kap. miljöbalken (MB).

Inom utredningsområdet finns inga riksintressen för kulturmiljövården, men det finns sammanlagt fyra riksintressen i Upplands Väsby kommun (figur 4).

Figur 4. Riksintressen för kulturmiljövården samt byggnadsminnet Eds prästgård med utredningsområdet markerat (röd polygon). Skala 1:100 000.

Två av dem återfinns i Eds socken: Antuna [AB 79] och Runsa [AB 72] samt två delas med andra socknar: Fysingen [AB 630] och Skålhamravägen [AB 71].

Närmaste riksintresse är Antuna som är beläget cirka 1 kilometer sydost om utredningsområdet. Det har följande motivering och uttryck för riksintresset enligt Riksantikvarieämbetets beslut (Lst, 2024).

Antuna [AB 79]

Motivering:

Herrgårdsmiljö som speglar 1800-talets storgodsbildningar i Stockholmstrakten med rationella storjordbruk och sammanslagna gårdar. (Herrgårdsmiljö, odlingslandskap).

2.4 Kommunalt utpekade kulturmiljöer

I boken *Kulturhistoriska miljöer i Upplands Väsby* från 1988 pekas ett flertal helhetsområden ut som innehåller byggnader med högt värde ur kulturmiljö-hänseende. Områdena kan tolkas som särskilt uppmärksammade kulturmiljöer även om vissa är mycket ytstora. Områdena är Södra Ed, Runsa-Oxunda, Eds prästgård, Runby hage, Oxundavägen, Ägget, Runby backar och del av Hammarby-Fresta (ÖP 2018). En del av dem är numera integrerade i riksintressena för kulturmiljövården.

2.5 Kyrkliga kulturminnen

Eds kyrka, helgad åt Sankt Olof, började uppföras under 1100-talet. Den ursprungliga kyrkan bestod av ett rektangulärt långhus med ett smalare torn i väster samt en bred absid i öster, direkt fogad mot långhuset. Denna s.k. *absidsal*, var en relativt ovanlig planform i Uppland. Eds kyrkas murar var ursprungligen oputsade. Under 1300-talet revs absiden varpå kyrkan förlängdes åt öster med ett rakslutet kor. Under samma tid tillkom sakristian i norr och öppningen mot tornet förstörades. Invändigt slogs kryssvalv, som 1487 dekorerades med kalkmålningar av Albertus Pictor. Under 1400-talet uppfördes även ett vapenhus vid södra långhusväggens västra del. År 1768 genomfördes en större renovering av kyrkan. Invändigt revs mellanväggen mellan kor och långhus, liksom korvalvet. Ett nytt valv uppfördes i koret, med samma höjd som långhusets. Utvändigt fick kor och långhus ett gemensamt brutet tak, och tornet höjdes. Stora fönster togs upp och vapenhuset revs. Den södra ingången sattes igen, varpå kyrkans nya entré förlades genom tornet i väster (BeBR, 2024). Eds kyrka är skyddad enligt 4 kapitlet i kulturmiljölagen.

2.6 Byggnadsminnen

Eds prästgård är byggnadsminne sedan 1982, innan det utgjorde det kulturellevat. Gårdsanläggningen har legat på samma plats i cirka 380 år. Den nuvarande gårdsbebyggelsen har tillkommit mellan 1600- och 1800-talen. Huvudbyggnaden uppfördes 1813. Sannolikt är den södra flygeln med matbod och stall äldst. I övrigt består gården av norra flygel, matbod, bryggghus, hemlighus och vagnbod. De olika byggnaderna, med varsin funktion utgör tillsammans en

helhet som tydligt illustrerar äldre tiders ekonomi och agrara byggnadskultur, liksom hur en uppländsk prästgård såg ut och fungerade fram till cirka 1910 (BeBR, 2024). Flera av byggnaderna är ombyggda till bostäder.

2.7 Övrig bebyggelse

2.7.1 Kulturmiljöer från historisk tid

Kring exploateringsområdet finns byggnader med varierande kulturhistoriska värden. Byggnaderna är från historisk tid och har ändrats en del sedan de uppfördes, det vill säga de har genomgått en del renoveringar och ombyggnationer. Dessa kulturvärden är nära sammanlänkade med kulturlandskapet och har uppkommit som en konsekvens av odling, bosättning och annat brukande av odlingslandskapet eller områden som brukas eller brukats som odlings- eller betesmarker samt av 1800-talets framväxande ekonomiska, sociala och politiska reformer i Sverige. Det finns även äldre agrara inslag bevarade i landskapet såsom äldre åker- och betesmark, likaså stenmurar som har skiljt de olika ytorna åt. Utöver det finns det ännu siktlinjer/vyer som sammanbinder kulturvärdena och som är viktiga för förståelsen av platsens historia.

De utpekade värdena saknar skydd i form av detaljplan eller områdesbestämmelser men har ett visst skydd i plan- och bygglagens (2010:900) 8 kapitel, §17 (varsamhets- och förvanskningsskyddet) samt finns inventerade och kan vara "k-märkta". Kommunens kulturmiljöstrategi ska, enligt Upplands Väsby's översiktsplan, ha en avgörande betydelse för hur omfattande förändringar som kan tillåtas. Exploatering i skyddsvärda kulturmiljöer ska ske med anpassning till befintlig miljö. När så är möjligt ska kulturmiljöskydd föras in i nya detaljplaner och föras in i äldre detaljplaner genom detaljplaneändringar. Särskilt skyddsvärda objekt och miljöer ska föras med skyddsbestämmelser. Översiktsplanen är inte juridiskt bindande men manar till en kulturmiljövänlig inriktning där exempelvis byggnadsantikvarisk bedömning bör göras vid tveksamheter, i synnerhet utanför områden som utpekats i kommunens kommande kulturmiljöstrategi. Vid exploatering i kulturmiljöer ska förlusten av kulturvärdena kompenseras, så att identiteten i området formuleras för stärkt social sammanhållning och det sammanvägda resultatet blir en berikad kulturmiljö, vilket man vill uppnå gärna genom medborgardialog (ÖP 2018).

2.7.2 Förutsättningar

Fram till mitten av 1860-talet fanns söder om det aktuella exploateringsområdet fyra gårdar, Edsbyn 1–4, vilka hade jordbruk som huvudsyssla. Efter att riksdagsmannen och häradshövdingen Elis Fischer köpte gårdarna, lät han riva dem och uppföra en ny huvudbyggnad (figur 5). Han lät även plantera lindallén som leder upp mot Edsby slott. Familjen von Rosen blev nya ägare 1887 och 1915 genomgick huset en kraftig ombyggnation och modernisering. Detta ändrade huvudbyggnadens utseende och slutresultatet kan vi se än i dag (figur 6). Flera byggnader knutna till Edsby slott finns bevarade, men deras ursprungliga funktion har sedan länge förändrats och utgörs numera av bostadshus.

Figur 5. Edsby gårds huvudbyggnad i början av 1900-talet.

Figur 6. Edsby slott efter modernisering. Bilden från 1950-talet då internatskolan Teleborgs flickpension bedrevs i huvudbyggnaden.

2.7.3 Byggnaderna

Figur 7. Byggnader med varierande kulturhistoriska värden. Njurstatorp anger endast platsen för bebyggelsen, där finns idag inga byggnader. Gröna polygonen markerar exploateringsområdet (som inte är helt fastställt). De vita pilarna inom exploateringsområdet visar de siktlinjer som påverkas kopplade till gamla Edsby Gård, Prästtorpet och Båtmanstorpet.

I dagsläget finns ett flertal intressanta byggnader kvar: 1. Edsby slott, 2. Statarlänga/arbetarbostad, 3. Portvaktstugan, 4. f.d. smedja, 5. ett ladugårdskomplex, 6. Prästtorpet samt 7. Njursta Båtmanstorpet (figur 7). Byggnaderna 1–5 var tidigare delar av fastigheten Edsby 1:1, men idag är Edsby slott utbrutet ur denna. Hela området och den närbelägna gården Antuna har samma ägare, och i dessa bedrivs jordbruksverksamhet. Njurstatorp, som finns med på figur 7, avser endast namnet på bebyggelsen som numera är försvunnen.

Figur 8–9. De ombyggda byggnaderna Portvaxtsstugan (t.v.) och Smedjan (t.h.).

Figur 10. Statarlänga/arbetarbostad.

Figur 11. Prästtorpet.

Än i dag finns spår efter Njurstatorp i åkermarken i form av diken, odlingsrösen och stengärdsgårdar som markerar fastighetsgränser. Torpet syns på Ekonomiska kartan från 1954 och 1982, den senare som finns med i en kulturhistorisk inventering som genomfördes av Länsstyrelsen i Stockholms län år 1982. Enligt en arkeologisk rapport ska torpet ha funnits fram till 1970-talet (Runer & Björk 2008), vilket därmed torde vara en missvisande uppgift. Byggnaderna är uppförda inom ett längre tidsspann, mellan cirka 1600–1900-talen. Statarlängan

eller arbetarbostaden är belägen längs Runsavägen cirka 180 meter nordost om slottet. Portvaksstugan är belägen cirka 200 meter norr om slottet och den före detta smedjan ytterligare 30 meter norr om den senare (figur 8–10). Båtmanstorpet och Prästtorpet är belägna nordost om exploateringsområdet.

I början av 1980-talet genomfördes en översiktlig kulturhistorisk bebyggelseinventering i kommunen genom Länsstyrelsen i Stockholms län (Lst Sthlm 1982). Utöver de ovannämnda byggnaderna 1–5, upptogs inom dåvarande fastigheten Edsby 1:1 även ett f.d. dragon-corps boställe, som likt statarlängan, portvaktstugan och smedjan utgjordes av bostadshus.

I den kulturhistoriska bebyggelseinventeringen värderades *Portvaksstugan* och *Smedjan* som intressanta byggnader. Tidigare hade *Portvaksstugan* ansetts sakna kulturhistoriskt intresse och kommentare till *Smedjan* var att den var ombyggd till oigenkännlighet. De senare bedömningarna byggde på äldre inventeringar som genomfördes under 1950–1970-talen.

Smedjan är också ett tydligt exempel på hur ombyggnation påverkar byggnader. Den före detta smedjan utgörs numera av ett bostadshus och det ursprungliga utseendet finns inte kvar. Trots detta finns själva byggnaden kvar och utgör en reminiscens från det förflutna och därmed ett visst kulturhistoriskt värde.

År 2012 genomfördes ytterligare en inventering i närområdet i form av kulturhistorisk inventering och värdering benämnd *Bebyggelse Bergaskogen* (Sundqvist antikvarier 2012). Då inventerades bland annat den tidigare fastigheten Eds prästgård 1:9 samt fastigheten Njursta 1:9.

Figur 12. Båtmanstorpet.

Inom fastigheten Eds prästgård 1:9 är *Prästtorpet* beläget, uppfört någon gång mellan åren 1636–1729 (figur 11). 4 byggnader identifierades: 1 torpstuga, 1 tvättstuga/brygghus, 1 bostadshus, 1 dass och vedbo. En ladugård som ska ha legat norr om torpstugan var riven. Torpets tillhörande åker- och betesmark låg huvudsakligen norr och öster om torpet (Sundqvist antikvarier 2012).

2.7.4 Värdering

Byggnaderna värderas inte i denna rapport ur ett kulturhistoriskt perspektiv, utan redovisas bara som en del av en helhet med bedömningar som tidigare gjorts i den kulturhistoriska bebyggelserapporten. Prästgårdstorpet värderas som en pedagogisk illustration av en typisk torpmiljö i det agrara bondesamhället. Båtmanstorpet, det äldre uthuset och jordkällaren är också ett bra exempel på hur man kan förstå torpet som produktionsenhet och livsmiljö. "Sommarstugan" kan sägas ha ett intresse som ett exempel på hur den agrara bebyggelsen successivt under 1900-talet omvandlas till fritidsboenden. Värdet är dock inte påtagligt.

Edsby gård är ett tydligt exempel på hur lantbruken i Stockholm i slutet av 1800-talet började koncentreras till rationellt drivna storjordbruk. Därmed bör man ta viss hänsyn till de skilda kulturhistoriska beståndsdelarna vid kommande exploatering. Ladugårdarna öster om Edsby gård brann ner 1980, men återuppsyggs samtidigt med andra moderna inslag, såsom plåtsilon.

Trots att flera av byggnader saknar exceptionella kulturhistoriska värden frambringar de ändå en koppling till ett områdes historia och bidrar till en mångfald i bebyggelsemiljön. Nu, mer än 40 år efter inventeringen, kan man uppleva byggnaderna som en del av en helhet som genererar ett kulturvärde. Det samma gäller för de kvarliggande åkrarnas och betesmarkernas utformning som kan delvis följas i det äldre kartmaterialet och utgör tillsammans med övertorvade stenmurar viktiga inslag i kulturmiljön.

2.7.5 Rekommendationer

I samband med planerad nybyggnation av området finns det risk för att byggnader och kulturmiljöer påverkas negativt. Den påverkan som byggnaderna i det här fallet utsätts för är visuell, vilket är en följd av landskapets förändringar som kan vara positiv eller negativ. I det senare fallet är det viktigt att mildra effekterna innan förändringarna genomförs.

De senaste årens exploatering vid Västra Eds allé har varit omfattande vilket har medfört en kraftig fragmentering av landskapet. Det har i sin tur inneburit att den historiska läsbarheten har försämrats och fortsätter att försämrats. Ytterligare nybyggnation inskränker de kvarvarande fria vyerna och siktlinjer kopplade till jordbruket och Edsby slott, tills de upphört helt. Kulturvärdena är inte unika i sin karaktär och den omfattande ombyggnationen medför att själva kulturhistoriska värdet för objekten var för sig är lågt men blir något högre tillsammans med övriga byggnader. Helhetsmiljön Edsby gård är inskränkt av nybyggnation. Förändringarna har redan påverkat helhetsmiljön kring slottet

och därför är det svårt att tala om autenticitet trots en viss sammanhållning av de olika byggnaderna.

Figur 13. Vy över det planerade exploateringsområdet. Foto från NO, där Prästtorpet och Båtmastorpet finns.

Figur 14. Vy över det planerade exploateringsområdet som idag är synlig från statarlängan. Foto från S.

De agrara inslagen riskerar att påverkas både fysiskt och visuellt (figur 13–14), beroende på vilka åtgärder som vidtas inom byggnationsområdet. Den långa kontinuiteten i markanvändningen har gjort det möjligt att uppleva ålderdomliga agrara mönster, vilka även kan följas i äldre kartmaterial från slutet av 1600-talet och framåt. Siktlinjer kommer att påverkas och försvinna, vilket försämrar förståelsen för landskapets karaktär. Här finns möjligheter att värna och synliggöra både lämningar och miljöer vid planering inför exploatering.

Det går fortfarande att uppfatta enskilda element och förstå visuella, historiska ekonomiska, funktionella och sociala samband, men det minskar i takt med nya byggnader tillkommer.

Tydliga agrara lämningar bör bevaras i så hög grad som möjligt så att den historiska läsbarheten inte försvinner och att upplevelsen av den historiska dimensionen och uppbyggnad bibehålls. Agrara lämningar såsom åkerhakar, stenröjda ytor, diken, odlingsrösen, äldre vägar, fastighetsgränser, stenmurar och liknande är viktiga då de även har ett högt pedagogiskt värde. De omkringliggande äldre byggnaderna Portvaksstugan, Smedjan, Båtmanstorpet och Prästtorpet utgör, trots lågt kulturhistoriskt värde, en betydelsefull del av helhetsmiljön.

Siktlinjer som är sammankopplande mellan de olika kulturhistoriska elementen och äldre miljöerna riskerar att försvagas vid brott eller fragmentering och därmed inte längre vara tydligt avläsbara i kulturmiljön. Det kan det innebära att miljöers kulturhistoriska värden i framtiden försvagas och kan på sikt försvinna helt. Markering av platser där byggnader tidigare stått tillsammans med informationsskyltar om områdets historia samt platsnamns- och gatuskyltar skulle öka upplevelsen och förståelsen för platsen.

I syfte att bevara historiska strukturer och samband bör man tänka på hur byggnader, agrara lämningar och miljöer samspelar med varandra och hur de påverkas av den planerade byggnationen.

2.8 Övriga kulturmiljöer

Söder om utredningsområdet löper Kyrkstigen i Ed längs en del av väg 850. Stigen går efter Edssjöns västra strand strax söder om Eds kyrka och passerar bland annat ett flyttblock med runskrift på två sidor (U112). Stigen var en forntida färdväg och följer femmeterskurvan utefter Edssjöns strandkant. Den är även en del av den 11 mil långa pilgrimsvägen Ingegerdsleden mellan Uppsala domkyrka och Storkyrkan i Stockholm som invigdes 2014 (Svenska kyrkan 2024).

3 Kulturhistorik värdering

Kulturhistoriska lämningar har alltid ett högt värde, men de har även en viss tålighet för förändringar i landskapet de befinner sig i. Bedömningen måste göras utifrån flera olika aspekter såsom lämningstyp, antal med mera och ska ses i relation till den åtgärden som planeras. Därefter kan man avgöra hur de kulturhistoriska lämningarna påverkas och hur man ska gå vidare för att så lite inverkan sker.

3.1 Värdering av lämningarna

Fornlämningarna och de övriga kulturhistoriska lämningarna har ett tydligt kulturhistoriskt sammanhang. Gravarna, murarna, stensträngarna och röjningsrösen har genom sin tydlighet ett högt upplevelsevärde och ett högt pedagogiskt

värde, vilket påverkar den historiska läsbarheten på platsen. Det går att fastslå skeenden i den mänskliga historien utifrån lämningstyperna.

Tabell 2. Värderingar av lämningarna inom och i anslutning till utredningsområdet.

Lämningsnummer	Lämningstyp	Värdering
L2013:5298	Boplats	Hög
L2013:6690	Hägnad	Låg
L2013:6772	Hägnad	Låg
L2013:6775	Röjningsröse	Låg
L2013:6776	Röjningsröse	Låg
L2013:6984	Hägnad	Låg
L2013:6985	Hägnad	Låg
L2017:79	Fossil åker	Låg
L2017:227	Stensättning	Hög
L2017:892	Stensättning	Hög
L2017:893	Stensättning	Hög

3.2 Skyddsåtgärder

Fysiska ingrepp på kulturhistoriska lämningar förväntas i samband med att området tas i anspråk. Den nya byggnationen påverkar inte den visuella helhetsbilden av kulturmiljön.

Om fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar försvinner påverkas kulturmiljön och landskapet negativt och kan försvaga uppfattningen kring platsens historik. En fysisk förändring kan kraftigt försvaga eller fragmentera den historiska läsbarheten, det vill säga vår förmåga att uppfatta funktioner och samband mellan kulturmiljöns beståndsdelar.

Utformningen av området rekommenderas designas på ett sådant sätt att lämningar kan kvarstå, men om det inte är möjligt blir det aktuellt att söka tillstånd för ingrepp i fornlämning. Om en fornlämning måste flyttas, tas bort eller täckas ska tillstånd sökas hos länsstyrelsen enligt kulturmiljölagen 2 kap. 12 §. Fornlämningar och lämningar med status *övrig kulturhistorisk lämning* rekommenderas enligt hänsynsprinciper att när som krävs markeras tydligt i terrängen och snitslas med pappers- eller plastband.

Vid en eventuell arkeologisk undersökning rekommenderas försiktighet var man lägger byggmaterial så att det inte läggs på kulturhistoriska lämningar. Det är av stor vikt att den vidare projekteringen har kännedom om områdets kulturhistoriska värden. Detta för att i möjligaste mån undvika lämningar vid anläggandet av skolan och övrig byggnation, men även vid upplag av material samt arbetsbodar. För avverkning som sker i nära anslutning till kulturhistoriska lämningar rekommenderas att avverkning sker manuellt. Syftet med detta är att inte skada kulturmiljöobjekten. Vid behov snitslas skyddsområden runt lämningar.

Om hittills okända fornlämningar påträffas under byggtiden ska arbetet omedelbart avbrytas och länsstyrelsen kontaktas. Enligt kulturmiljölagen är det förbjudet att utan tillstånd ändra, skada eller täcka över fast fornlämning.

3.3 Fortsatt arbete

Beroende på det slutliga utförandet av exploateringsområdet kan det bli aktuellt att Länsstyrelsen i Stockholms län vill utreda området eller enstaka lämningar vidare. Därför är det angeläget med en redovisning av det faktiska exploateringsområdet så fort som möjligt så att antikvariska beslut kan tas utifrån detta.

4 Referenser

Litteratur och digitala källor, kartmaterial, lagar

BeBR. 2024. Hämtat från Bebyggelseregistret
<https://bebyggelseregistret.raa.se>

Celin, U. & Eklund, S. 2017. Eds allé. En yngre järnåldersboplats med grophus. Upplands Väsby. Arkeologisk undersökning av fornlämning Ed 191 Arkeologisk förundersökning av Ed 44:3 och Ed 53:1 Fornlämning Ed 191, 44:3 samt 53:1, fastighet Edsby 1:1, Eds socken, Upplands Väsby, Uppland, Stockholms län SAU rapport 2017:8

DMS. 1992. Det medeltida Sverige. Uppland 1:7 Attundaland. Riksantikvarieämbetet

KMR 2024. Kulturmiljöregistret
<https://app.raa.se/id/secure/fornreg/>

Lst. 1982. Kulturhistorisk bebyggelseinventering. Upplands Väsby kommun. Länsstyrelsen i Stockholms län

Lst. 2024. Hämtat från Länsstyrelsen i Stockholms län
<https://ext-geoportal.lansstyrelsen.se/arcgis/apps/storymaps/col-lections/68f8aeed8bf54943b63524e019ed0674>

RAÄ. 2015. Plattform. Kulturhistorisk värdering och urval. Grundläggande förhållnings-sätt för arbete med att definiera, värdera, prioritera och utveckla kulturarvet.
<https://raa.diva-portal.org/smash/get/diva2:1234521/FULLTEXT01.pdf>

Runer J & Björk T., 2008. Ägget, Eds socken, Upplands Väsby, Uppland, särskild arkeo-logisk utredning etapp 1 & 2. Rapporter från Arkeologikonsult 2008:2225. Upplands Väsby

SOL 2003. Svenskt ortnamnslexikon. Utarbetat inom Språk- och folkminnesinstitutet och Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet. Red: M. Wahlberg. Uppsala

Sundqvists antikvarier. 2012. Kulturhistorisk inventering och värdering Bebyggelse Bergaskogen EdsPrästgård 1:9, Njursta 1:9, Övra Runby 1:4 och 6:1 Eds socken, Upplands Väsby kommun

Svenska kyrkan. 2024
<https://www.svenskakyrkan.se/stockholmsstift/ingegerdsleden>

Söderberg, M. 2011. Eds allé – tre boplatser av förhistorisk typ, Eds socken, Upplands Väsby kommun, Uppland. Arkeologisk förundersökning. Rapporter från Arkeologikon-sult 2011:2512

ÖP. 2018. Översiktsplan. <https://www.upplandsvasby.se/download/18.5e31842017d109e5d651370/1639060754193/%C3%96versikts-plan%20V%C3%A4sby%20stad%202040.pdf>

Länsmäteriets arkiv, LMA. Geometrisk avmätning A20-35:A10:42-43. År 1636 Stock-holms län, Eds socken

Rikets allmänna kartverks arkiv, RAK. Ekonomiska kartan J133-11I0d54. År 1954

Rikets allmänna kartverks arkiv, RAK. Ekonomiska kartan J133-11I0d82. År 1982

Kulturmiljölagen (1988:950) (KML)

Miljöbalken (1998:808) (MB)

Plan- och bygglagen (2010:900) (PBL)

5 Bilagor

Bilaga 1. Lämningsbeskrivningar av registrerade lämningar i Kulturmiljöregistret.

Lämningsnummer	Beskrivning
L2013:5298	Boplats ca 115×15–70 m (NÖ-SV). Vid arkeologisk förundersökning 2011 påträffades stolphål, härdar, nedgrävningar samt kulturlager. Förhistorisk keramik påträffades ytligt i en av nedgrävningarna.
L2013:6690	Hägnad, stenmur, ca 60 m lång (NNV-SSÖ), bestående av upp till 1 m stora stenar. Bitvis verkar muren mycket vällagd och en del stenar verkar t.o.m. huggna. Muren löper längs befintlig väg, söder om båtsmanstorpet. Till stor del övertorvad.
L2013:6772	Hägnad, stensträng, ca 20 m lång (N-S) och 0,5–1 m bred, av 0,3–0,5 m stora stenar.
L2013:6775	Röjningsröse, rektangulärt, 11×8 m och 1 m hög, av ca 0,3–0,4 m stora stenar. Övertorvat. I väst helt överväxt med syrenbuskar. Beläget direkt sydost om platsen för Njursta torp.
L2013:6776	Röjningsröse, oregelbundet, ca 20×10 m, består av stenar i varierande storlek.
L2013:6984	Hägnad, stenmur, 7 m lång (N-S) och 2 m bred, av 0,3–0,5 m stora stenar. Stensträngsliknande.
L2013:6985	Stensträng, ca 150 m lång (NNÖ-SSV) och 0,5–1 m bred, av 0,3–1 m stora stenar, vissa av dem ställda på högkant. Bitvis mycket vällagd.
L2017:79	Fossil åker, röjningsröseområde. Odlingsröse, odlingssten inom ett ca 10×7 m stort område. Stenstorlek 0,2–0,5 m samt i västra delen sprängda block, intill 1,3 m stora.
L2017:227	Stensättning, rund, 5 m i diameter och 0,2 m hög. Övertorvad, med i ytan enstaka stenar, 0,2–0,4 m stora.
L2017:892	Stensättning? rund, 9 m i diameter och 0,3 m hög. Övertorvad. Hög och tät markvegetation gör bedömningen osäker. Beväxt med i norr två björkar och i öst med tre rönnar. Vid föregående inventering upptogs stensättningsliknande lämning, belägen 40 m söder 40 m öster om denna lämning. Den var 5–6 m i diameter och 0,4 m hög. Övertorvad. Lämningen har vid reviderad inventering 1979 ej påträffats, vilket kan bero på att området är beväxt med högt gräs och nässlor. I området finns dock spridda högar av röjningssten.
L2017:893	Stensättning? rundad, 4 m i diameter och 0,3 m hög. Övertorvad, med i södra och östra kanten stenar i ytan, 0,2–0,3 m stora. Hög och tät markvegetation gör bedömningen osäker. Beväxt med en rönn. NÖ-SÖ om lämning är spridda högar av röjningssten.